

Grödor och husdjur på södra Öland

Länsstyrelsen
Kalmar län

Grödor och husdjur på södra Öland

Meddelande 2019:11

ISSN 0348-8748

Utgiven av: Länsstyrelsen Kalmar län

Ansvarig enhet: Kulturmiljöenheten

Författare: Ann Moreau

Omslagsbild: Rundbalar på södra Öland, fotograf Peter Gerdehag

Karttillstånd: Länsstyrelsen Kalmar län © Lantmäteriet

Tryckt hos: Lenanders Grafiska AB, 2019

Upplaga: 1500 st

Innehåll

Förord	5
Södra Ölands odlingslandskap	6
De första bönderna	8
Sten- och bronsålder	8
Järnålder	9
Historisk tid	10
Grödor	12
Spannmål	14
Oljeväxter	16
Baljväxter	16
Potatis och rotfrukter	18
Bär och grönsaker	20
Vallodling	22
Husdjur	24
Betesmarker	24
Nötkreatur	26
Hästar	31
Får	32
Grisar	33
Gäss	33
Höns	35
Lantbruksföretagen	36
Service	37
Förädling	38
Rådgivare och personal	38
Samhällsservice	38
Ordlista	40
Mer att läsa	41

En traktor med en maskin för potatissättning. Maskinen gör fåran, sätter potatisen och formar jorden till ryggar för potatisen att växa i. Foto: Cilla, Mostphotos

Förord

Sedan år 2000 är odlingslandskapet på södra Öland uppfört på UNESCO:s världsarvslista. Det öländska världsarvet är ett kulturarv inom kategorin levande kulturlandskap där lantbruket är en förutsättning för att det unika odlingslandskapet ska kunna bevaras och fortleva. De främsta kriterierna för världsarvsutnämningen är markernas indelning och användning.

För att fördjupa kunskapen om världsarvets kulturhistoriska värden har Länsstyrelsen under de senaste åren gett ut en skriftserie för att beskriva odlingslandskapet på södra Öland. De första skrifterna berörde gärdesgränser och hur betet organiseras på Stora alvaret och omfattade hela världsarvsområdet. Skrifterna publicerades en för varje av de fjorton socknarna som ingår i området. Den andra rapporten i serien, *Sjömarker i Stenåsa, Kastlösa och Ventlinge*, beskriver sjömarkernas

kulturhistoria i de tre socknarna. Socknarna Kastlösa, Stenåsa och Ventlinge har valts som referensområden för världsarvet eftersom de är olika avseende jordbrukets produktionsinriktning, naturgeografiska förhållanden, avstånd till större tätort etc. I dessa tre socknar har även de aktiva lantbrukens byggnader inventerats och resultaten redovisas i rapporten *Lantbrukets byggnader – Stenåsa, Kastlösa och Ventlinge socknar*.

Denna skrift berör de grödor som odlas och de djur som lantbrukarna håller på södra Öland. Skriften vänder sig till den intresserade besökaren och till såväl fritids- som åretruntboende som vill lära sig mer om jordbruket på södra Öland.

Birgitta Eriksson
Länsantikvarie

Södra Ölands odlingslandskap

I äldre tider gjordes en indelning i inägojord och utmark. Inägorna bestod av åker och äng. Utmarkerna – på Öland alvaren och sjömarkerna – användes som betesmarker. I samband med jordbrukets omvandling under 1800-talet upphörde denna indelning av markerna på fastlandet. Utmarken övergavs som en del av jordbruket och blev istället skogsbruk. På Öland där stora områden har mycket tunt jordlager gavs inte denna möjlighet varför man bevarade den gamla indelningen. Idag odlar ölänningarna den jord som odlats sedan många generationer tillbaka och låter beta de marker som har betats i tusentals år. Detta är unikt och anledningen till världsarvsutnämningen. De öländska lantbrukarna upprätthåller genom sin dagliga verksamhet världsarvets värden och är en förutsättning för att odlingslandskapet på södra Öland ska finnas kvar.

Öland tillhör de områden i landet som kallas centralbygd. Med centralbygder menas att människan har varit bofast på platsen i flera tusen år. Övergången från ett jägarsamhälle till bondekultur skedde långsamt. Man brukar räkna med att denna utveckling började för ungefär 6 000 år sedan, under den yngre stenåldern (cirka 4 000 f.Kr. - 1 800 f.Kr.). Under förhistorisk tid och fram till 1600-talet hade åkerbruket ingen stor betydelse utan boskapsskötseln var den dominerande näringen. Under 1600-talet ökade spannmålsodlingen och under 1800-talet dominerade den över boskapsskötseln. Efter andra världskriget har det öländska jordbruket, liksom i övriga Sverige, genomgått en kraftig rationalisering. Antalet lantbruksföretag har

minskat kraftigt. Landsbygden avfolkas successivt och antalet gårdar har minskat stort. Denna utveckling har inte avstannat och kommer troligen att fortsätta in i framtiden. Däremot har ingen åkerjord tagits ur produktion inom världsarvsområdet som är fallet på fastlandet.

Idag är specialodling och inriktning på boskapskötsel en betydande del av den öländska bondenäringen. I Mörbylångadalen bedrivs en intensiv växtodling. Främst odlas spannmål men även odlingen av specialgrödor som lök, jordgubbar och bruna bönor är viktig. Nya grödor som sötpotatis och olika bönsorter odlas på prov. Över 85 procent av det som odlas går till djurfoder. Inom världsarvet är husdjursskötsel med mjölkproduktion den dominerande inriktningen. Öland som helhet är Sveriges kotätaste landskap. Befolkningen uppgår till cirka

I mitten av maj håller den säd som såddes under hösten att gå i ax. Foto: Ann Moreau

23 000 invånare medan antalet nötboskap uppskattas överstiga 50 000. Lantbrukets inriktning skiljer sig åt inom världsarvsområdet. Sydligaste och sydöstra Öland har ett åkerbruk anpassat till mjölkproduktion där odlingen i huvudsak utgörs av foder för den egna gårdens bruk. I de vidsträckta markerna på Stora alvaret och i de kustnära sjömarkerna betar kvigor av mjölkkoraser och dikor.

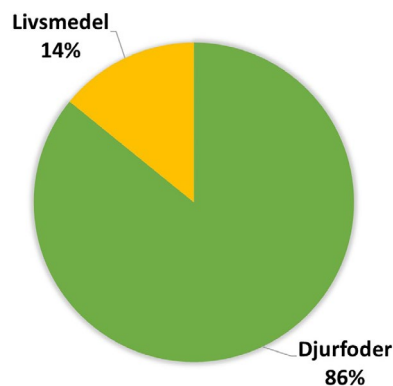
För att ett modernt och tekniskt högt utvecklat lantbruk ska fungera krävs att service finns på nära håll till redskap och maskiner. Likaså är det viktigt att veterinärer finns som snabbt kan komma till gården om ett djur är sjukt.

Ett levande odlingslandskap bygger på att det finns en yngre generation som kan och vill ta vid efter den äldre. Traditionellt har något av lantbrukarfamiljens barn tagit över gården efter föräldrarna. Men så är inte alltid fallet idag, många ungdomar väljer att flytta till fastlandet. Gården kanske säljs eller åkerjord och betesmarker blir avstyckade och tillagda en granngård. På så sätt minskar antalet lantbruksföretag stadigt och utvecklingen är

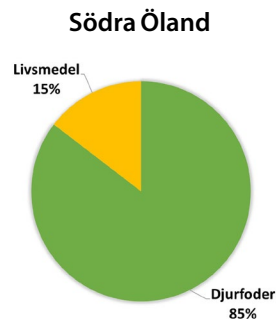
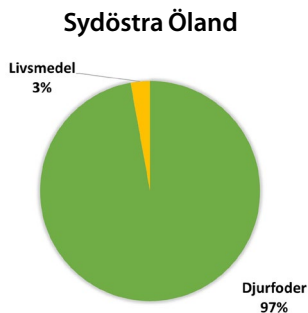
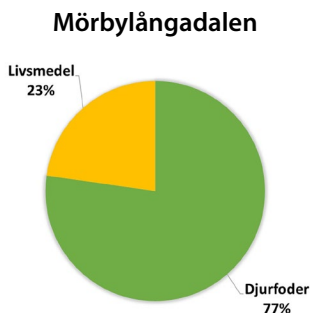
illavarslande, både för södra Öland och för världsarvet.

Världsarvsområdet har delats in i tre områden, se karta sidan 43. Gränserna följer indelningen för de tre sydligaste lokalavdelningarna inom Lantbrukarnas riksförbund (LRF); Mörbylångadalen, Sydöstra Öland och Ottenby. Den sydligaste lokalavdelningen, Ottenby, har i den här skriften kallats för Södra Öland.

Fördelning av livsmedel – djurfoder inom världsarvsområdet

Fördelning av livsmedel - djurfoder inom de olika delområdena

De första bönderna

Sten- och bronsålder

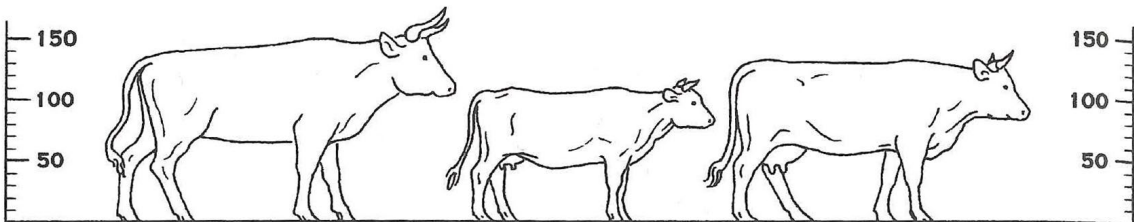
De första spåren efter människor på Öland är från äldre stenålder, för ungefär 9-10 000 år sedan.

Människorna som då levde här var jägare och fiskare. Under yngre bronsålder (cirka 1 100 f.Kr.-500 f.Kr.) blev åkerbruket ett sätt för människan att göra sin försörjning säkrare. Genom att bearbeta jorden och sedan så kunde man förmå marken att ge just de växter man ville skörda. Bruket att odla säd och hålla tamboskap kom ursprungligen från Mellanöstern, där man för omkring 10 000 år sedan odlade vilda sädesslag och höll getter. Bondekulturen spreds sakta genom Europa och för 6 000 sedan tog man till sig det nya livsmönstret på Öland.

De uppodlade ytorna bestod av små områden och åkerbruket hade liten ekonomisk betydelse. Efter som åkrarna inte gödslades blev jorden snabbt

utarmad på näringsämnen och åkrarna lämnades efter ett par skördar för att växa igen. De odlade grödorna var vanligt vete och tre andra vetesorter; emmer, enkorn och spelt. Man odlade även korn. Hirs, som idag bland annat odlas i Västafrika, odlades under bronsåldern.

Ett annat sätt att öka kontrollen över sin försörjning var att hålla tamboskap. Från att bara ha haft hunden som husdjur infördes kor, får, getter och grisar. Boskapsskötsel och fåravel växte till allt större hjordar vilka drevs till bete ute på alvaren eller i sjömarkerna. Klimatet var varmt och djuren betade ute året om. Så småningom infördes också hästar. Tamfåglar som höns och gäss fanns inte under sten- och bronsålder.

Uroxe, ko från järnåldern och nutida ko. Järnålderns och medeltidens kor var sällan över 110 centimeter i mankhöjd. Djurens storlek hänger samman med mängden foder och fodrets näringsinnehåll. (Ur: Det svenska jordbrukets historia, Band I)

Ängen gav foder till boskapen, som gav sin gödsel till åkern. I åkrarna växte säden som var beroende av näringen från gödseln. Det var antalet djur på gården som avgjorde hur stora åkrar man kunde ha. Illustration: Jan Krahner ©

Järnålder

Övergången mellan brons- och järnålder (cirka 500 f.Kr.) blev en brytningstid mellan gammalt och nytt. Sten och brons ersattes efterhand av järnet. Samtidigt förändrades klimatet, somrarna blev kyligare och fuktigare, vintrarna blev ungefär som idag, ömsom milda och ömsom kalla. Under sommaren var man tvungen att samla in foder för att ha till djuren under vintern och på så sätt uppstod ängarna. Arealen äng var mycket större än åkerarealen. I och med att man började slå ängar för att ta tillvara hö var man tvungen att skydda ängen från de betande djuren. Åkrarna och ängarna hägnades in och vi får en uppdelning av marken i inägor och ut-

mark. Den gödsel som samlades in under vintern då djuren stod stallade spreds om vårarna på åkrarna.

På åkrarna odlades korn, vete och nu även råg men man odlade även ärter och bönor. Efter gödslingen bearbetades åkern med hjälp av enkla redskap som skar upp och smulade sönder jorden inför sådden. I de öländska sjömarkerna kan man särskilt tydligt se spåren av järnålderns jordbruk. Här finns långa system efter gamla stenmurar och grunder efter järnålderns hus bevarade.

Traktorer började inte användas allmänt inom jordbruket förrän på 1950-talet. På bilden ses kornet skördas med traktor och självbindare. Foto: Kalmar läns museum

Historisk tid

Under medeltiden (1050 – 1523) var åkrarna som regel små, fulla av sten och ogräsen växte tätt i säden. Ensädesbruk tillämpades vilket innebar att åkrarna besåddes varje år. När åkern blev mer betydelsefull infördes olika principer för att dela in jorden mellan gårdarna i en by. Huvuddelen av den säd som odlades var korn men även råg utgjorde en stor andel. Odling av vete var obetydlig. Övriga grödor var ärter, bönor, rovor, hampa och lin.

Som en konsekvens av den starka inriktningen på boskapsskötsel var Öland ett relativt svagt spannmålsområde på 1500-talet. Spannmålsproduktionen

stärktes under tidigt 1600-tal och sett till antal tunnor utsäde per hushåll framträder södra Öland som en ”kornbod”. Under 1700-talet odlades på Öland ett tvåradigt korn, gumring, som framförallt användes till att göra malt av för tillverkning av öl. Bönderna hade nu övergått från det gamla systemet med ensäde och tvåsäde till ett ordnat skiftesbruk. På södra Öland besåddes åkern tre år i rad och fick vila det fjärde. Första året såddes höstsäd, råg eller på enstaka platser vete, andra och tredje året korn. Det fjärde året låg åkern i träda och gödslades innan rågen såddes påföljande höst.

Spannmålsodlingen dominerade jordbruket under hela 1800-talet. Sädespriserna var höga och spannmålsproduktion uppmuntrades av staten. Nyodling av utmarken och ängen skedde i snabb takt. I landshövdingarnas redogörelser från 1800-talets mitt talas om det stigande välståndet. Men den goda ekonomin varade inte för evigt och den sista hälften av 1800-talet blev istället en svår tid för det öländska jordbruket. Spannmålspriserna sjönk och eftersom boskapsskötseln förlorat i betydelse till att endast bli en del av självhushållet, minskade böndernas inkomster katastrofalt. De jordbrukskriser som inträffade under senare delen av 1800-talet var en av orsakerna till den stora emigrationsvågen från Öland.

Väderkvarnar

På Öland finns det cirka 350 väderkvarnar. De flesta är så kallade stubbkvarnar med ett rörligt kvarnhus som kunde flyttas efter vindens riktning. Under 1800-talet fanns det närmare 2 000 kvarnar på Öland. Anledningen till det stora antalet kvarnar var den ökade uppodlingen och ett förbättrat välstånd. Alla bönder ville ha sin egen kvarn. Kvarnarna är lösöre, det vill säga de följer inte med gården utan ägaren kan ta den med sig vid en eventuell flytt. De flesta kvarnarna ägs idag av socknarnas hembygdsföreningar.

Väderkvarnarna användes för att mala säd till bröd och gröt och till foder till djuren. Foto: Anita Jonsson

Grödor

Grödor är odlade växter inom jordbruket som skördas. Till grödor räknas till exempel sädeslagen, potatis, bär och grönsaker men även djurfoder räknas som grödor. För att grödorna ska ge bra avkastning behöver de näring och vatten men även skötsel i form av ogrärensning. En åker är ett stycke mark som är möjlig att plöja och som används för odling av grödor. Arealen åker uppgår till över 13 000 hektar i världsarvsområdet.

Förr i tiden var tillgången på stallgödsel avgörande för hur stora åkrar man kunde ha. Åkerns storlek hängde samman med hur många djur man hade och därmed hur mycket gödsel som fanns att tillgå. Som ett komplement till stallgödsel användes tång som blåst iland för att förbättra växtligheten. Sjötången togs upp om våren och spreds ut på åkrarna. Särskilt bra ansågs sjötång vara på sandiga jor­dar. I slutet på 1940-talet, efter andra världskrigets slut, började konstgödsel användas. Konstgödsel som också kallas mineralgödsel eller handelsgödsel, är gödsel som framställs genom industriella processer.

Under våren körs gödsel ut för att spridas på åkrarna eller komposteras för att sedan spridas under hösten.
Foto: Ann Moreau

NPK är en typ av konstgödsel som består av framförallt salter bestående av kväve (N), fosfor (P) och kalium (K). De lantbrukare som håller djur måste ha så kallade spridningsarealer. Det innebär att den som har tio kor måste ha cirka tio hektar åker där gödseln kan spridas.

Vid slutet av 1800-talet var växelbruket väl utbrett i Sverige. Växelbruk innebär att man skiftar grödorna på ett fält eller att man låter jorden ligga i träda under vissa år. Växtföljden används dels för att inte utarma jorden, dels för att undvika att skadedjur och sjukdomar får fäste. Vid träda låter man åkrarna återhämta sig. Det är bra om en åker i träda är bevuxen eftersom växtligheten binder jord och näringsämnen. Lämpliga grödor för träda kan vara vit- och rödklöver.

Sedan 1970-talet har många lantbrukare säkrat vattenbehovet för sina odlingar genom att anlägga bevattningsdammar. Dammarna är grävda och har höga vallar av jord som består av lerig morän. Framförallt är det trädgårdsväxter som lök, potatis

Gödselvårdsanläggningarna måste vara så stora att de rymmer lagring av gödsel i åtta månader.
Foto: Ann Moreau

och bruna bönor som bevattnas. De torra öländska vårarna och försomrarna gör att även spannmålen behöver bevattnas för att komma igång. Bevattningsdammarna är miljövänliga eftersom de fångar upp näring, särskilt under torra år.

Vattnet kring Ölands kuster är bräckt, det vill säga det innehåller en viss mängd salt. Trots att salthalten bara är cirka sju promille kan inte havsvattnet användas för bevattning av åkrarna. Salt ansamlas i jorden och med tiden skulle salthalten bli alltför hög och det skulle inte vara möjligt att odla överhuvudtaget.

Utsikt över Mörbylångadalen. Foto: Pär Folkesson

Bevattning av ett fält med jordgubbsplantor. Foto: Cilla, Mostphotos

Skörden är bärgad och kvar på åkrarna ligger de stora halmbalarna. Foto: Susanne Forslund

Spannmål

Andelen spannmål utgör närmare hälften av den odlade arealen inom världsarvsområdet. Den spannmål som odlas är vete, råg, korn och majs. Så gott som all skörd blir foder till djuren. Den övervägande delen av vetet sås på hösten, så kallat höstvetet. Rågvete är en korsning mellan råg och vete som är framtaget för att det har bra egenskaper som djurfoder. Odlingen av rågvete i större skala tog fart under 1990-talet.

Kraftfoder är koncentrerat djurfoder för att komplettera grovfoder (hö och ensilage) till framförallt nötkreatur, hästar och får. Det består vanligen av

spannmål, rapskaka och soja men även av andra biprodukter från livsmedelsindustrin. Kraftfoder köps

Vetet är skördat och har lagts i en container för transport till foderfabriken i Kalmar. Foto: Elisabeth Nilsson

färdigblandat från en foderfabrik eller blandas på plats på gården. Till svin och fjäderfä ges bara kraftfoder.

Majs är näst efter vete och ris det viktigaste och mest spridda sädeslaget i världen. Majs är ett 1-årigt gräs som under svenska förhållanden blir 2-3 meter högt. Under det senaste decenniet har odling av fodermais ökat, både på Öland och i övriga Sverige. På södra Öland upptar majsodlingarna närmare 1 000 hektar. Främst är det mjölkproducenterna som i ökad omfattning börjat komplettera fodret med majs då den bidrar med stärkelse och smältbara fibrer i fodret.

I början av juli har majs ännu inte hunnit växa sig hög. Foto: Ann Moreau

Tornsilor för lagring av kraftfoder. Foto: Leo Eriksson

Rapsen som har såtts under hösten blommar i maj. Foto: Ann Moreau

Oljeväxter

Raps har uppstått som en spontan korsning i naturen av rova och kål. Ett äldre namn för rapsolja är rovolja. I äldre tid användes rapsolja främst i oljelampor. Raps är globalt den tredje viktigaste oljeväxten, efter sojaböna och oljepalm.

Raps finns i två varianter, höstraps och vårraps, beroende på årstiden då de sås. Skörden sker i slutet av juli eller i början av augusti. Vårrapsen är hårdigare och kräver mindre gödning, medan höstrapsen ger betydligt högre skördar och har högre oljehalt. Av de två är höstrapsen idag den vanligaste i Sverige. Oljan som pressas eller extraheras ur rapsväxtens små svarta fröer kan användas dels som matolja, dels som bränsle. Det mjöl som är rest-

produkt av pressningen används i djurfoder. Raps producerar nektar och pollen och är attraktiv för insekter som söker föda i blommorna. Störst andel raps odlas i de västra och södra delarna av världsarvet.

Baljväxter

Ärter

Gula ärter har sitt ursprung från östra Medelhavsområdet. Ärtorna kom troligen till Europa redan i början på bronsåldern. Gula ärter är rika på protein, mineraler och B-vitamin. Ärter odlas framförallt i Mörbylångadalen.

Foderärter odlas för djurfoder men har historiskt och lokalt också används till mat på samma sätt som bönor. De har även malts och mjölet har använts till bröd. Foderärter kallas även gråärter, pelusker eller åkerärter och hör till de äldsta odlade ärtsorterna. Beteckningen gråärt är vanlig för ärtsorter med färgade blommor och färgat fröskal. Moderna foderärter har delvis förädlats fram ur äldre lokala sorter. Det finns en stor mängd äldre lokala sorter i Sverige.

I slutet av juli är de gula ärtorna mogna för tröskning.
Foto: Nina Nilsson

Fält med bruna bönor i Mörbylångadalen.
Foto: Olandsfokus

Bruna bönor

Odling av bruna bönor har en lång tradition, över 100 år, på Öland. Det milda klimatet och den kalkrika jorden ger tillsammans mycket bra förutsättningar för odling av bönor. Sedan 2010 har bruna bönor från Öland EU-skydd, *Skyddad geografisk beteckning*. Därmed har ”Bruna bönor från Öland” samma skydd som exempelvis parmesanost och champagne. Skyddet omfattar de fyra traditionella sorterna Bonita, Karin, Katja och Stella I, som odlas och torkas på Öland. De öländska odlarna förser hela landet med bruna bönor. Bönor innehåller mycket näring; protein, järn, kostfiber och folsyra. De innehåller långsamma kolhydrater och är fettsnåla.

Varje år odlas cirka 1500 ton bruna bönor och ungefär lika mycket gula ärtor. Efter torkning, rensning och lagring på Öland säljs merparten till livsmedelsindustrin och blir till halvfabrikat. Men både bönor och ärtor har fått nya användningsområden allteftersom det svenska köket kompletteras med nya rätter influerade från andra kulturers kök. På senare år har man även börjat odla kidney-, borlotta- och vita bönor. Det finns även försöksodlingar av sojabönor på Öland.

Potatisens stora popularitet kom först på 1800-talet då kunskapen om dess användning vid framställning av brännvin blev allmänt känd. Foto: Ann Moreau

Potatis och rotfrukter

Potatis

Potatis har sitt ursprung i Sydamerika och är en av världens viktigaste stapelföda. Hur potatisen kom till Sverige är höljt i dunkel, men många växthistoriker tror att potatisen infördes i landet på 1600-talet av hemvändande soldater från trettioåriga kriget. Potatisplantan blir mellan 30 och 80 centimeter hög och delarna ovan jord är giftiga. De ätbara stamknölarna växer under jord och är oftast vita, gula, eller rosa. Skalet kan variera mer i färg. Om knölarna utsätts för solljus får potatisen en grön färg och bör inte ätas. Sorter av matpotatis som odlas på Öland är bland annat King Edward som är en mjölig sort och Gala och Inova som tillhör fasta potatissorter.

Fabrikspotatis kallas den potatis som odlas för att bli stärkelse. För användning i matlagning används stärkelse i form av potatismjöl. Den främsta användningen av stärkelse är för tillverkning av lim och etanol, fyllnadsmedel i läkemedel och bindemedel vid tillverkning av papper och textilier. I moderna engångsförpackningar används ofta stärkelse för att öka naturens förmåga att bryta ned dem. Den skördade potatisen transporteras med lastbil till stärkelsefabriken i Lyckeby i Blekinge. Odlingen sker på kontrakt vilket innebär att skörden är uppköpt från början. Uppköparen tillhandahåller utsädet. Potatis odlas främst i Mörbylångadalen men även i den södra delen av världsarvsområdet odlas såväl matpotatis som fabrikspotatis.

Sötpotatis

Sötpotatis är inte släkt med potatis utan en rotsak som ursprungligen kommer från Sydamerika. Den är en av världens mest odlade grödor men har inte

Sötpotatisen kan kokas, friteras, mosas och användas till bakverk, drycker eller snacks. Foto: Pixabay

odlats i Sverige tidigare. Under 2018 gjordes provodling av sötpotatis på Öland, tanken är att undersöka möjligheten att införa en ny gröda.

Sockerbetor

År 1907 etablerades sockerbruket i Mörbylånga. Bruket var från början ett råsockerbruk men under 1950-talet började man att producera strösocker. Som biprodukter till sockertillverkningen fick man fram melass och betmassa. En del av betmassan gick tillbaka till jordbrukarna som djurfoder. Sockerbruket lades ner 1991 och fabriksbyggnaden revs 1994.

Idag är odlingen av sockerbeter marginell och majs har ersatt betor som foder. Foto: Pixabay

Bär och grönsaker

Jordgubbar

Den moderna jordgubben är en korsning mellan scharlakansmultron från östra Nordamerika och jättesmultron från Sydamerika. Korsningen odlades fram i Frankrike i mitten av 1700-talet och introducerades i Sverige som ananassmultron på grund av sitt latinska namn, *Fragaria x ananassa*. Ordet ”jordgubbe” fanns redan i svenska språket under 1600-talet och användes då för parksmultron, men allteftersom den moderna jordgubben ersatte parksmultronet i odlingar så övertog den parksmultronets gamla namn. ”Gubbe” är från början dialektalt och betyder liten klump.

Den svenska jordgubbsodlingen växte fram under första hälften av 1900-talet. Tidigt kan man urskilja speciella odlingsdistrikt däribland Öland. Ölands milda klimat ger goda förutsättningar för jordgubbsodling och man började odla jordgubbar i större omfattning redan vid sekelskiftet 1900.

Jordgubbar innehåller mycket C-vitamin, till och med mer än vad apelsin gör. Foto: alyssapy, Pixabay

Jordgubbsodling i stor skala är en krävande verksamhet både när det gäller teknik och mängden arbetskraft. Det finns också en vit variant av jordgubben som saknar det röda färgämnet och kan därför ätas av allergiker som inte tål de vanliga röda jordgubbarna.

Vanliga sorter av jordgubbar bland yrkesmässiga odlare på Öland

Sortnamn	Mognar	Land och år	Egenskaper
Zephyr	Tidigt	Danmark 1965	Bra hårdighet och avkastning, kan odlas i hela Sverige. Stora bär i början, som dock minskar snabbt.
Honeoye	Tidigt	USA 1979	Omtyckt bland odlare för sin tålighet. Idag den helt dominerande sorten bland de tidiga jordgubbarna.
Korona	Medeltidigt	Holland 1978	Den vanligaste medeltidiga sorten i Sverige. Hårdigheten är relativt god.
Elsanta	Medeltidigt	Holland 1981	Den vanligaste sorten på kontinenten och i Storbritannien. Kräver skyddade lägen i Sverige.
Polka	Medeltidigt	Holland 1987	Odlas mest för lokal försäljning och självplock.
Bounty	Sent	Kanada 1972	Ganska hårdig. Odlas mest för närmaknad och självplock.
Dania	Sent	Danmark 1982	Relativt hårdig och odlas även i norra Sverige.
Pegasus	Sent	England 1990	Kräver varma och skyddade lägen i Sverige.

Den stränglagda gula löken skördas i september.
Foto: Stefan Ahlgren

Lök

Lök är ett växtsläkte med omkring 1 250 arter. Till de mest kända hör gul lök, vitlök, gräslök och purjolök. Rödlök, syltlök och schalottenlök är varianter av gul lök. Den gula löken härstammar troligtvis från Centralasien där den har odlats i 5 000 år. Numera odlas den över hela jordklotet och är den mest odlade av löksorterna. Gul lök innehåller mycket protein, kalium och vitamin C samt

Röd lök är en variant av den gula löken.
Foto: Susanne Forslund

är en mycket effektiv antioxidant. Lök är en av karaktärsväxterna på Öland, närmare tio procent av den lök som odlas i Sverige kommer härifrån. Mest odlas gul lök, men även rödlök, silverlök, schalottenlök och purjolök odlas.

Pumpor

Pumpa har odlats på Öland i liten skala sedan 1940-talet. I samband med att svenskarna började fira Halloween i slutet av 1990-talet har pumpaodlingen ökat år från år. Huvuddelen av pumporna säljs till grossister i Helsingborg, förutom det som säljs direkt till kund under Ölands skördefest.

Pumpan är en värmekänslig växt som passar bra på Öland. Pumpaodling går hantverksmässigt till. All rensning och hackning till skörd och paketering sker för hand.

Den första september börjar man skörda pumporna.
Foto: Susanne Forslund

Slagen och stränglagd vall. Foto: Pär Folkesson

Vallodling

Foder är föda till husdjuren som till exempel nötboskap, hästar, grisar och fjäderfä. Genom århundradena har ängen haft den största betydelse för att ge vinterfoder till djuren. Idag finns det cirka 200 hektar äng inom världsarvsområdet. Vid sekelskiftet 1900 var motsvarande siffra närmare 3 500 hektar. De kvarvarande ängarna har ett högt kulturhistoriskt värde och stor betydelse för den biologiska mångfalden. Idag odlas foder. Vanliga typer av foder inom lantbruket är grovfoder och kraftfoder. Exempel på grovfoder är halm, hö och

ensilage. Även gräs som betas av djuren räknas som grovfoder.

Vallodling infördes under 1800-talet när ett modernt växelbruk började användas. En vall är en åker som är besådd med vallväxter som klöver och ärtväxten lusern samt olika grässorter. Målet med vallodling är skörd av hö eller grönmassa för ensilering. Ibland anläggs vallar för att uteslutande användas som betesmark. Vallen ligger vanligen i två till fyra år innan den bryts och åkern besås med en annan gröda. Beroende på klimat, val av vall-

växter och gödsling kan vallen slås olika antal gånger. En tidig förstaskörd ger högre energihalter medan skörden blir större om man väntar längre. Det är vanligt att delar av gårdens vallar används till bete efter att den första skörden tagits. En stor andel, närmare 40 procent, av den odlade arealen inom världsarvet utgörs av slätter- och betesvall.

Ensilage

Ensilage är djurfoder som konserverats genom fermentering, det vill säga jäsning, av vallväxter. Konservering sker genom att den naturligt före-

Traktor med balgrip krävs vid hantering av rundbalar.
Foto: Leo Eriksson

Under våren återstår endast en liten del av det lagrade ensilaget. Foto: Ann Moreau

kommande mjölksyran får vallväxterna att jäsna. Ensilage är ett mer högvärdigt foder än hö. Det är den vanligaste typen av grovfoder, särskilt i mjölkproduktion.

Ensilage kan lagras på olika sätt, i rundbalar eller i plansilor. I rundbalar har fodret pressats och förseglats med fyra till åtta lager plastfilm. Plansilor är långsmala, två till fyra meter höga, öppna fack, oftast utförda i betong. Grönmassan lastas av i jämna skikt i facket och packas hårt undan för undan med hjälp av en traktor eller lastmaskin. När facket har fyllts täcks grönmassan med plastfilm för att förhindra syretillförsel.

Rundbalar av hårt pressad halm. Foto: Leo Eriksson

Halm

Halm är den torkade stammen och bladen från växter efter skörd, oftast av stråsåd. Vid skörd hackas stråna i småbitar för att sedan pressas till balar. Halm används framförallt som strö till djuren men även som foder. Den innehåller mindre näring än hö.

Husdjur

Människan har i långa tider haft husdjur för att trygga sin försörjning. Att hålla djur var ett sätt att försäkra sig om att man hade mat och i självushållningens dagar var det nödvändigt att hålla olika sorters husdjur. Man var inte specialiserad till ett eller två djurslag som är vanligt idag. Kor, hästar, grisar, får, gäss och höns fanns på alla gårdar. Under tidigare århundraden har det funnits öländska lant-raser, både kor, hästar, gäss och höns, som varit typiska för Öland.

Betesmarker

De viktigaste betesmarkerna på södra Öland består av Stora alvaret och sjömarkerna. I det gamla odlingslandskapet ingick de i utmarkerna och låg

utanför de inhägnade åkrarna och ängarna. Kung Johan III förklarade under 1500-talet dessa betesmarker som kunglig mark men bönderna fick rätt att fritt hålla betesdjur. År 1801 upphävdes dessa bestämmelser och markerna delades upp mellan byarna. Inte förrän i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet började stenmurar byggas på Stora alvaret och i sjömarkerna. För att landskapet fortsatt ska vara öppet och den biologiska mångfalden bevaras får lantbrukarna en viss ekonomisk kompensation för att hålla djur på Stora alvaret och i sjömarkerna. Stängsling på Stora alvaret kräver mycket arbete och är kostnadskrävande, främst på grund av de långa avstånden. I dessa marker kan inte dagens mjölkkor få tillräckligt med näring. De får istället beta på vallar intill ladugårdarna.

I början av maj släpps djuren ut på bete på Stora alvaret. Foto: Ann Moreau

Sjömarker på sydöstra Öland. Foto: Ann Moreau

Stora alvaret

Ordet ”alv” är namnet på jordlagret närmast under matjorden, och troligen är det detta som det öländska ordet alvar syftar på. Stora alvaret upptar närmare hälften av världsarvet Södra Ölands odlingslandskap. Det är hela 26 000 hektar stort vilket motsvarar 50 000 fotbollsplaner. Mer än hälften av Stora alvaret består av tunna jordlager på kalkberggrund. Det har aldrig kunnat växa skog här i egentlig mening. Klimatet, berggrunden och människans betesdjur är de faktorer som skapat det alvar vi ser idag. Trots att Stora alvaret kan ge intryck av att vara opåverkat av människan är betesdjuren helt nödvändiga för att det unika landskapet ska kunna finnas kvar. Idag är det cirka 120 lantbrukare som håller djur på bete på Stora alvaret. Flera områden sambetas vilket innebär att två eller flera lantbrukare håller djur inom samma område. För att betet ska fungera praktiskt gäller vissa

oskrivna regler som kan variera mellan olika byar. Till exempel är det inte tillåtet att släppa ut en tjur på bete om inte alla djurhållare är överens om detta.

Sjömarker

Landremsan mellan åkrarna och stranden utmed östra Öland kallas för sjömarker. Bredden varierar från ett hundratal meter upp till två kilometer. I sjömarkerna har ölännarna hållit betesdjur i över tusen år. Ända in på 1950-talet betade mjölkarna i sjömarkerna och mjölkades på plats i stället för att drivas hem till ladugården. Idag betas sjömarkerna främst av ungdjur. I sjömarkerna är den biologiska mångfalden hög, bland annat är fågellivet mycket rikt. I dessa flacka, strandnära marker ligger stora stensträngssystem från järnåldern med tillhörande husgrunder och gravar.

Nötkreatur

Ölandskon

Öland är känt för sin mycket tidiga boskapsskötsel. Under järnåldern och medeltiden exporterades nötkreatur från Öland. Räkenskaperna från Gustav Vasas fem kungsgårdar på ön ger oss en uppfattning om hur stora korna var och hur mycket smör de

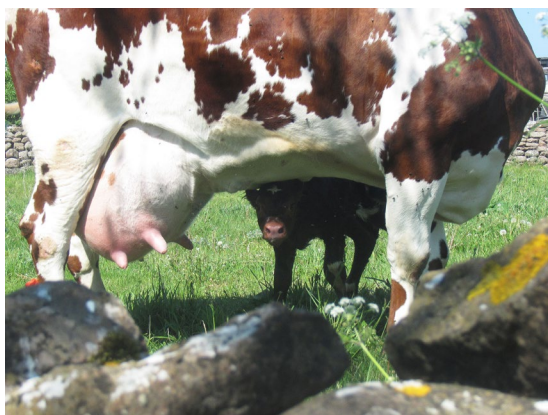
producerade. En ölandsko vägde vid denna tidpunkt (1500-talet) cirka 100 kilo och producerade 50 kilo smör per år. Dagens kor väger omkring 600 kilo och producerar 415 kilo smör per år. Ölandskon minskade snabbt under andra halvan av 1800-talet och idag betraktas den som utdöd.

Olika slag av nötkreatur

Benämning	Egenskaper
Amko	Ko som ger di åt en annan kalv än sin egen.
Diko	Ko som dias av sin egen kalv.
Kalv	Nötkreatur upp till sex månaders ålder.
Kviga	Hondjur av nötkreatur, från sex månaders ålder till dess att hon har kalvat.
Kötttdjur	Nötkreatur som föds upp för köttproduktion.
Mjölkkko	Ko som används för mjölkproduktion.
Oxe	Inkörd stut som används som dragdjur. Oxar var vanliga en bra bit in på 1900-talet.
Sinko	Högräktig mjölkkko som i väntan på kalvning inte mjölkas.
Stut	Kastrerat handjur av nötkreatur.
Tjur	Handjur av nötkreatur.
Ungdjur	Nötkreatur mellan 6 och 24 månaders ålder.

Kalvhyddor är relativt nya inom jordbruket. Till varje hydda finns det en utegård och i förhållande till sin storlek får kalvarna en tillräckligt stor yta att röra sig på. Dessutom skyddar hyddan mot både regn och solljus, kyla och värme. Foto: Leo Eriksson

SRB-rasen anses vara mycket frisk, ha bra juverhälsa och lätta kalvningar. Foto: Elisabeth Nilsson

SLB-rasen, kon till vänster i bild, är den vanligaste mjölkkorasen i Sverige. Foto: Elisabeth Nilsson

Mjölkkor

Vid början av 1800-talet fanns det tre allmogeraser med större spridning i Sverige; den norrländska lantrasen, smålands-gotlandrasen och herrgårdsrasen. Omkring 1840 började intresset vakna för förbättring av boskapen genom avel och rasen skotsk ayrshire infördes i landet. Genom förädlingen försvann lantraserna och det uppstod så småningom en ras som kom att kallas Svensk röd och vit boskap. 1928 bildades en avelsförening.

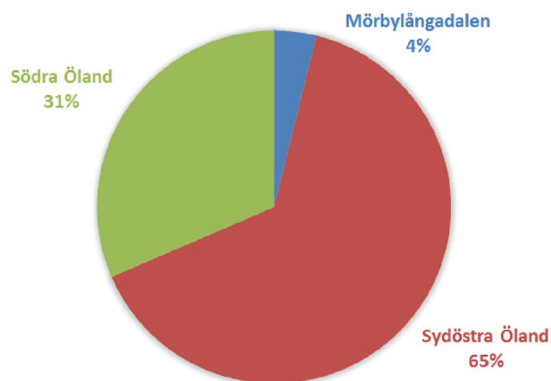
Svensk röd och vit boskap (SRB)

SRB är den vanligaste mjölkkorasen på Öland. Den har egentligen horn men de flesta djur avhörnas som kalvar eftersom hornen kan skada både andra kor och människor. Levandevikten för SRB-kor ligger oftast mellan 550-650 kilo. Färgen kan vara allt från helt rödbrun till nästan helt vita, men några färgade partier finns alltid. De mjölkar i genomsnitt 9 156 kilo mjölk per år.

Svenska låglandsboskapen (SLB)

Den svenska låglandsboskapen (SLB), härstammar från norra Tyskland och Holland. Rasen började importeras i stor mängd till främst Skåne på 1860- och 70-talen. Den har därefter spridits över stora delar av landet. Rasen kallas ofta svensk holstein. Korna är svarta och vita och väger omkring 700 kilo. Deras mjölkproduktion är hög, i genomsnitt mjölkar varje ko 10 274 kg mjölk per år.

Procentuell fördelning av antalet mjölkkor inom världsarvet

Dikor

De flesta gårdar på södra Öland har god tillgång till betesmarker, både på Stora alvaret och i sjömarkerna, och här passar dikor bra. De flesta dikalvar föds på våren och får gå ute på bete med korna hela sommaren tills det är dags att ta in dem på hösten. När kalvarna diat i sex till sju månader får de börja äta ensilage och kraftfoder. En diko hinner i genomsnitt bli åtta år innan hon måste slaktas. Det gör att många kvigkalvar föds upp till slakt istället för att bli nya dikor. Kvigorna slaktas när de är omkring 20 månader och väger då cirka 560 kilo. De flesta bönder som föder upp dikor väljer att ha en egen avelstjur. Tjuren får ofta gå tillsammans med korna under tre sommarmånader. I Sverige finns flera olika raser av dikor, de vanligaste förekommande på Öland beskrivs nedan. Korsningar mellan de olika raserna är vanligt.

En nyfiken flock med kor och kalvar av charolaisras.
Foto: Ann Moreau

Charolais

Charolais är en dikoras från Frankrike. Från början var charolais ett dragdjur, men idag används rasen uteslutande för köttets skull. Djuren är relativt stora och räknas till de tunga köttraserna, en ko kan väga upp till 900 kilo. De har vit eller crème-färgad päls vilket gör att djuren är lätta att känna igen. Den är Sveriges vanligaste köttras och har funnits i Sverige sedan 1960. Djuren växer fort och ger mycket kött. Att den växer fort gör att den kan slaktas vid relativt låg ålder.

Med sina vita huvuden och vita magar är herefordrasen lätt att känna igen. Foto: Susanne Forslund

Hereford

Hereford är en dikoras som har sitt ursprung i det engelska grevskapet Herefordshire men som idag är spridd över hela världen. Det är en ras som ända från början har avlats för köttets skull. De första djuren kom till Sverige i början på 1950-talet och

idag är det den näst största kötttrasen efter charolais. Djuren har rödbrun päls men alltid vita huvuden och magar. Det finns en variant med horn och en utan. Hereford är en så kallad ”lätt” kötttras, som växer bra enbart på grovfoder som gräs och klöver och som klarar sig på magrare betesmarker. De är lugna och förnöjsamma djur som inte stressar upp sig så lätt.

Aberdeen angus är en helt svart ras som är naturligt hornlös. Foto: Pixabay

Aberdeen angus

Aberdeen angus har sitt ursprung i landskapen Aberdeen och Angus i östra Skottland. Vanligen kallas den bara angus. Rasen är idag en av de mest spridda raserna i världen och dominerar i USA och Kanada. Korna har starka modersinstinkter och försvarar sina kalvar om det skulle behövas. Liksom hereford är angus en så kallad ”lätt” kötttras som redan från början avlats för köttets skull. Angus-djuren klarar sig på magra beten och grovfoder.

Det första mejeriet på Öland var Kastlösa mejeri som började sin verksamhet 1882. Foto: Ann Moreau

Mejerier

År 1878 uppfann Gustav de Laval separatoren vilket gjorde det möjligt att förädla mjölk industriellt. Uppfinningen gjorde att mejerirörelser startade runt om i landet omkring sekelskiftet 1900. Från att ha varit en del i självhushållet blev mjölkproduktionen nu allt viktigare. Flera mejerier kom till och som mest fanns det 23 stycken på Öland. Det sista mejeriet låg i Borgholm där verksamheten lades ner 2004. Från början kördes mjölkkrukorna med häst och vagn till mejeriet. Under 1940-talet övertogs transporterna alltmer av lastbilar, vilket innebar att mjölken kunde köras längre sträckor. Idag hämtas mjölken av stora tankbilar på gårdarna och körs till mejeriet i Kalmar där huvuddelen av mjölken går till osttillverkning. En del mjölk går till mjölkpulverfabriken i Vimmerby. Mjölken som vi köper i butikerna på Öland kommer från mjölkgårdar i Småland och levereras från mejeriet i Jönköping.

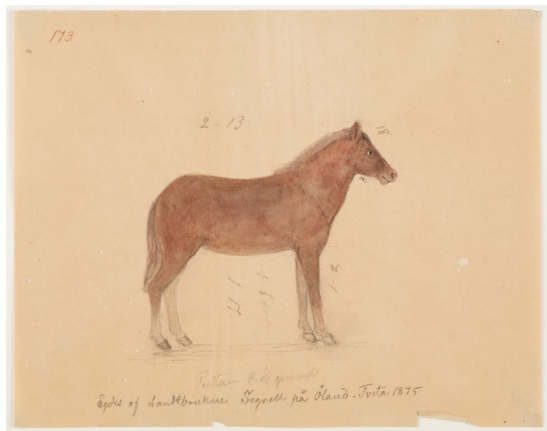

En flock islandshästar betar på Stora alvaret. Förr strövade flockar av halvvilda utegångshästar i markerna.
Foto: Mostphotos

Hästar

Ölandshästen

Ölandshästen är en numera utdöd svensk ponnyras som har funnits på Öland sedan ett par tusen år tillbaka. Den användes som packdjur, ridhäst och körhäst samt inom lättare jordbruk. Det fanns även halvvilda flockar som strövade fritt i markerna. Under 1800-talets senare del försökte regering och militärledning få ölänningarna att producera större hästar, något som länge hindrades av att ölandshästarna var allmänt omtyckta. Trots sin popularitet minskade ölandshästen starkt i antal genom att de kraftiga svenskfödda ardennerhästarna avlades in i rasen. Den sista ölandshästen, ett sto som hette Lily, slaktades 1925. Hennes skelett är i dag utställt på Ölands folkhögskola i Skogsby.

Den lilla kungshästen på bilden hade en mankhöjd på 103 centimeter. Teckning av Nils Månsson Mandelgren 1875. Folklivsarkivet i Lund

Det fanns även en mindre variant av ölandshästen, kungshästen, som troligen uppkom under medeltiden. Kungshästen mätte högst 104 centimeter över manken. Kungshästarna hade rykte om sig att vara kloka, lättlärdade och duktiga på att göra konster.

Intresset för hästar är stort och kan ibland vara en anledning att bosätta sig på landsbygden.
Foto: Malin Kollberg

Detta gjorde dem intressanta som uppvisningshästar. Ölandshästarna var billiga, de flesta hade råd att köpa dem och de fick stor spridning. Vändningen kom under Gustav III:s tid, då kungen förbjöd ölänningarna att sälja de små kungshästarna. Enstaka fanns kvar till slutet av 1800-talet.

Antalet hästar på landsbygden har ökat i hela landet under de senaste åren men det finns ingen säker statistik över antalet hästar i Sverige. På södra Öland finns ett stort antal hästar och det finns möjligheter till turridning.

En flock får av rasen texel på Stora alvaret. Foto: Mostphotos

Får

Får ger kött, ull, skinn och mjölk och har funnits som husdjur sedan stenåldern. Fåren betade på det magra Stora alvaret medan de vaktades av en fårvaktare. Det var vanligt att bylaget lejde en person som vaktade fåren. Bönderna fick betala efter det antal djur som herden ansvarade för. I fårvaktarens lön ingick olika naturaförmåner som ull, råg, korn, malt och potatis. I samband med den intensivare jordbruksdriften under 1800-talet minskade antalet får kraftigt. Under 1900-talets första hälft var det helvita cheviotfåret den vanligaste rasen. Idag är de vanligaste renrasiga fåren det gotländska pälsfåret och köttrasen texel. Antalet får uppgår till ett par tusen inom världsarvet, de flesta är en korsning mellan olika raser.

Lamm av gotländskt pälsfår. Foto: Ann Moreau

Grisar

Grisen hade en central betydelse i bondesamhället under självhushålllets dagar. I varje gård fanns åtminstone en hushållsgris. Idag sker uppfödningen av grisar i stor skala. På södra Öland finns det sju lantbrukare som har uppfödning av grisar i stora besättningar.

I Sverige är det många som har suggor som får kulingar som sedan föds upp på gården hela vägen till de skickas till slakt. Men det finns också olika typer av specialisering. En del har bara suggor som grisar där smågrisarna säljs, andra har bara uppfödning av slaktgrisar. Slaktgrisarna är cirka sex månader gamla och väger runt 100 kg när de slaktas. I Sverige använder man oftast korsningar av tre raser när man föder upp grisar. Det betyder en korsning mellan lantras och yorkshire som moder och antingen en renrasig hampshire eller duroc som fader. Genom att kombinera bra egenskaper från de olika raserna får man grisar som är livskraftiga, växer bra och ger bra köttkvalitet. Grisar är allätare men utfodras vanligen med spannmål från den egna gården. Årligen slaktas ungefär 1,5 miljoner grisar i Sverige.

En sugga får cirka 2-3 kullar per år med 12-14 griskulingar per kull. Foto: Pixabay

Ölandsgåsens nätta kropp gör att den har god flygförmåga. Det går historier om ölandsgäss som såldes till fastlandet men som flög hem till Öland när de släpptes ut på sitt nya ställe. Foto: Sven Johansson

Gäss

De första gässen i Skandinavien tämjdes redan under tidig järnålder för 2 500 år sedan. Under 1800-talet var gäss vanliga husdjur, särskilt på sydöstra Öland. Ölandsgåsen är duktig på att söka mat och klarar sig bra på magra beten. Gäss är mycket måna om sitt revir och vaktar det noga mot inkräktare. Gåskarlen, hanen, fungerade som vakthund på de öländska gårdarna och varnade högljutt när besökare kom. De vallades ofta i sjömarkerna och innan de släpptes ut i betesmarkerna sattes en "gåspinne" fast på gässens rygg så att de inte kunde flyga. På kvällen samlades de ihop i en fälla, varefter de släpptes fria gårdsvis med en stunds mellanrum. Varje gåsflock flög då hem till sig. Idag är det sällsynt med gäss på de öländska gårdarna och det totala antalet ölandsgäss är fortfarande litet. Faran för utrotning är inte över. Ölandsgåsen beskrivs som mindre än skånegåsen, färgen varierar från helt vit till vit med partier av gråspräckliga fjädrar.

Ölandshönan är väl anpassad till öländska förhållanden, den är hårdig och tål kyla och vind mycket bra.
Foto: Liselotte Källström

Höns

Ölandshöns

Ölandshöns är en medelstor ras som går att spåra tillbaka till 1840-talet. Hönorna är goda mödrar och tar väl hand om kycklingar och ungfåglar. De är också skickliga på att undvika rovfåglar. Den vanligaste färgen är grårandig, men svarta, bruna, spräckliga eller viltfärgade förekommer också. Tuppen har alltid stora haklappar och en stor enkelkam. Stjärten bärs ofta upprätt likt en ekorrvans. En ölandshöna värper 150–200 ägg per säsong. Under 1920-talet infördes helt nya raser och äggföreningar delade bland annat ut värphönsägg av vit leghorn gratis. Detta innebar att ölandshönsen var nära att utrotas.

Öländska dvärghöns

Troligen härstammar de öländska dvärghönsen från engelska dvärghöns som i sin tur har sitt ursprung i Indonesien. Den öländska dvärghönan är en liten

ras och väger mellan ett halvt och ett kilo. Fjäderfärgen är trefärgad i olika nyanser av brunt, svart och vitt. En öländsk dvärghöna värper cirka 130 ägg per år. Den öländska dvärghönan räddades på 1980-talet och finns nu bevarad i genbank.

Vit leghorn

Leghorn är en av världens mest spridda hönsraser och var känd redan på 1800-talet för sin goda värpförmåga. Rasen dominerade på svenska hönserier fram till 1960-talet då den konkurrerades ut av värphybrider. I medeltal värper en höna 180 till 200 ägg per år. Inom världsarvsområdet finns ett företag som föder upp slaktkycklingar. Företaget har två besättningar, en i Kastlösa och en i Kobb-skogen. De två besättningarna föder tillsammans upp cirka 3,5 miljoner slaktkycklingar per år. Företaget har kontrakt med lantbrukare i området om spridningsarealer. På flera gårdar håller man höns för husbehov.

Den öländska dvärghönan kallas också spitehöna.
Foto: Ann Moreau

Vit leghorn varierar i färg men är vanligen vita eller bruna. Foto: Pixabay

Även nya ladugårdar för dikor är tekniskt avancerade, här syns solfångare på taket. Foto: Leo Eriksson

Lantbruksföretagen

Världsarvet är helt beroende av att det finns aktiva jordbruksföretag. År 1999, då Södra Ölands odlingslandskap blev uppfört på UNESCO:s världsarvslista, fanns det 232 jordbruksföretag inom området. Idag har antalet sjunkit till cirka 120 stycken. Utvecklingen inom jordbruket går mot allt färre men större företag. Lantbruket är den traditionella

näringsen på södra Öland och antalet sysselsatta inom de gröna näringarna är förhållandevis stort. Flera lantbrukare kompletterar den traditionella produktionen med satsningar på till exempel småskalig livsmedelsförädling och turism. De kompletterande näringarna kan inte ersätta betydelsen av en fortsatt utveckling av de konven-

Att kunna köpa närproducerade livsmedel är uppskattat av både boende och besökare. Foto: Leo Eriksson

Flera lantbrukare satsar på småskalig livsmedelsförädling och turism. Foto: Ann Moreau

tionella jordbruken, men för de mindre och medelstora lantbruken kan det vara ett alternativ till att jordbruket läggs ned helt.

Jordbruksföretagens storlek mäts i hektar åker. Många företag har mer än 50 hektar åker och än fler har en åkerareal som överstiger 100 hektar. I takt med att jordbruksföretagen blir allt större blir det vanligt med så kallade tilläggsarrenden. Det innebär att lantbrukaren brukar, förutom sin egen mark, även arrenderad mark. De flesta lantbruksföretagen på södra Öland drivs på heltid men det finns även deltidjordbruk.

Service

Lantbruken drivs intensivt och för att ett lantbruksföretag ska fungera krävs ett stort antal verksam-

heter runt det. Det innebär till exempel att mjölkningssystemen inte får stå stilla och att under skörd måste alla maskiner vara igång. Tekniken i dagens ladugårdar är högt utvecklad och det är av stor betydelse att servicepersonal finns på nära håll. Tidsmarginalerna är små och ett haveri kan få förödande konsekvenser för produktionen. Maskinfirmer tillhandahåller verkstadsservice. Det finns även ett antal lokala verkstäder och deras kunnande och service är ovärderlig. Dessa företag lever i en nära symbios med lantbruksföretagen och har full förståelse för att det under intensiva perioder behövs jour dygnet runt. Förutom teknisk personal är veterinärer mycket viktiga i ett område med så hög djurtäthet som södra Öland.

Lösdriftsladugård med 180 mjölkkor. I förgrunden mjölkkningsrobotar. Foto: Ann Moreau

Förädling

De stora lantbruksföretagen levererar sina produkter till fastlandet. Mjölken skickas till Arlas mejeri i Kalmar. I Kalmar finns även Kalmar Lantmän som är en viktig aktör genom att förädla gårdarnas produkter och förmedla foder till gårdarna. I Färjestaden finns Kalmar-Ölands Trädgårdsprodukter dit lök, gula ärtor och bruna bönor levereras. Arla liksom Kalmar Lantmän och Kalmar-Ölands Trädgårdsprodukter är alla tre ekonomiska föreningar som ägs av de lantbrukare som levererar till respektive förening. Djur som går till slakt skickas till slakteriet KLS-Ugglarps i Kalmar vilket ägs av det danska företaget Danish Crown.

Rådgivare och personal

En lantbrukare måste hela tiden hålla sig uppdaterad om de senaste rönen och kunniga rådgivare på gårdsnivå är betydelsefulla. Likaså är det viktigt att hitta kompetent personal att anställa. Många lantbrukare har satsat stort och utan bra personal och kunniga rådgivare skulle företagen inte överleva. Men det gäller inte bara att locka dem till orten, det gäller också att få dem att stanna.

Samhällsservice

Samhällsservicen påverkar indirekt lantbrukarnas möjligheter att driva och utveckla sina företag. Fungerande mobiltäckning och bredband är viktigt, både i det vardagliga livet och i företagandet. Att vägnätet håller god standard är en förutsättning för de många transporter som sker till och från gårdarna. Många lantbruksföretagare känner oro för frågor som rör skola, vård och omsorg samt allmän service som livsmedelsbutiker och bensinstationer. Om denna service minskar mer än idag finns det områden inom världsarvsområdet som inte blir attraktiva att bo inom. Även om lantbruksföretagarna inte är direkt beroende av hur många personer som finns i området, krävs det ett antal åretruntboende för att det sociala livet ska vara acceptabelt.

Dagens redskap, här en växelplog med tiltpackare, kan mäta sig med de äldre husen i storlek. Foto: Leo Eriksson

Ordlista

Alvar: Flacka hållmarker som förekommer på hård kalkberggrund. Alvaren finns bara på några ställen i världen och kännetecknas av ett mycket tunt jordtäck, om det ens finns något, kraftigt växlande tillgång på vatten, ett hårt klimat. Ordet "alvar" tros komma av "alv", namnet på det ofrukt samma jordlagret närmast under matjorden.

Bronsåldern: Sträcker sig från ca 1 800 f.Kr., när bronsgjutningstekniken introduceras i Sverige, och till ca 500 f.Kr. när järnåldern börjar. Tidsperioden kännetecknas bland annat av stora gravar som högar och rösen.

Fornlämning: Lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och är varaktigt övergiven. Lämningen behöver dessutom vara tillkommen före år 1850. Exempel på fornlämningar kan vara gravar och gravfält, boplatser, ruiner efter borgar, slott och vägmärken.

Gumring: Sädesslag. Ett tvåradigt korn, framförallt använt till maltframställning.

Historisk tid: Den tid från vilken vi idag har skriftliga källor. Man brukar räkna med att den historiska tiden börjar med medeltiden år 1050.

Inäga, inägojord: Inägan var den jord som låg närmast gården eller byn och som bestod av åker och äng. Det var viktigt att hålla djuren utanför inägan så att inte skörden blev förstörd. Man hägnade alltså ut djuren, inte som idag då vi hägnar in dem. Jfr utäga.

Järnåldern: Cirka 500 f.Kr. till 1050 e.Kr. Under järnåldern lärde sig nordborna att tillverka järn, vilket fick stor effekt på människans tillvaro. Jordbruket kunde effektiviseras, bruksföremål tillverkas och vapen utvecklas. Järnåldern brukar delas in i äldre järnålder, folkvandringstid, vendeltid och vikingatid.

Kungsgårdar: Anlades av Gustav Vasa för att täcka hovets behov av livsmedel. Skulle också fungera som förebild för jordbruket.

Landborg: Västra landborgen är benämningen på den tvärt avhuggna klint som höjer sig kraftigt över omgivningen längs Ölands västsida. Östra landborgen benämns det utmed östra Öland framträdande system av strandvallar som är bildat av Ancylussjön och Litorinahavet.

Medeltiden: Cirka 1050-1523 e.Kr. Medeltiden delas in i tre perioder; äldre medeltid 1050-1200, högmedeltid 1200-1350 och senmedeltid 1350-1523.

Morän: Osorterad jordart med varierande sammansättning av block, sten, grus och sand som avlagrats av glaciär eller inlandsis.

Sjömark: Den markremsa som ligger mellan den odlade jorden och vattenbrynet och som nyttjas för bete. Mycket typiskt för Ölands östra kuster.

Stensträng: En rad med stenar, rest efter gamla hägnader. Kan vara sammanbundna i kilometerlånga system. Förekommer rikligt i bland annat i sjömarkerna på östra Öland, på Mittlandet och i Böda. Stensträngarna dateras allmänt till mellersta järnålder.

Stenåldern: Delas in i två perioder.

Äldre stenåldern eller jägarstenåldern: Sträcker sig från inlandsisens avsmältning till dess att människan började odla, ca 9 000-4 000 f.Kr.

Yngre stenåldern eller bondestenåldern: Börjar vid samma tid som människan i våra trakter går över från ett jägarsamhälle till en bondekultur. Yngre stenåldern sträcker sig ca 4 000-1 800 f.Kr.

Utmark, utäga: Den sämre mark som inte kunde odlas. Utmarken användes framför allt till bete för djuren och bestod på fastlandet mest av skog, på Öland av alvar- och sjömark.

Växelbruk: Olika grödor sås på åkern varje år enligt ett visst schema. Växelbruk minskar risken för bland annat skadeinsekter och utarmning av jorden.

Äng: Jord som sedan lång tid tillbaka, i mer eller mindre obruten följd, har använts för slåtter och som inte har utsatts för sentida ingrepp i form av gödsling, insådd eller markberedning. Ängen kan vara öppen eller beväxt med träd och buskar.

Mer att läsa

Institutet för språk och folkminnen. Matkult.se.

<http://www.sprakochfolkminnen.se/matkult/om-matkult.se.html>

Jansson, T., Gerdehag, P. *Världsarvet Södra Ölands odlingslandskap*. Länsstyrelsen Kalmar län 2002

Hallander, Håkan. *Svenska lantraser, deras betydelse förr och nu*. Bokförlaget Blå Ankan AB, Veberöd 1989

Malmlöf, M. *Smaken av Östra Småland och Öland – en terroiratlas över Kalmar län som kulinarisk region*. Länsstyrelsen Kalmar län 2017

Myrdal, J. (red.) *Det svenska jordbrukets historia*. Band I-V. Natur och Kultur/LTs förlag. 1998-2002

Natur och Kultur på Öland. Länsstyrelsen Kalmar län 2001

Nilson, A. *Mandelgren på Öland*. Ur: Ölandsperspektiv utgiven av Ölands hembygdsförbund 1994

Svenskt kött. <http://www.svensktkott.se/>

Öländsk mejerihantering 100 år, 1885-1985. Borgholm 1985

Världsarvsområdet har delats in i tre områden, se karta till höger. Gränserna följer indelningen för de tre sydligaste lokalavdelningarna inom Lantbrukarnas riksförbund (LRF); Mörbylångadalen, Sydöstra Öland och Ottenby.

Världsarvet Södra Ölands odlingslandskap är ett kulturarv, ett landskap som är dynamiskt och levande. I 6000 år har det bedrivits jordbruk här och dagens öländska bonde är en länk i denna långa kedja som karaktäriseras av såväl kontinuitet som utveckling. Odling och boskapsskötsel är grund och förutsättning för det levande landskapet. Denna skrift beskriver översiktligt de grödor som odlas och de husdjur som är de vanligaste på södra Öland.

Länsstyrelsen
Kalmar län

www.lansstyrelsen.se/kalmar